

Praha jako pevnost

Pevnostní architekturu, na níž chceme obrátit pozornost čtenáře Staleté Prahy, nelze srovnávat se skvosty světských a církevních staveb v Praze, které skýtají nevšední obraz vývoje stavitelského umění od doby románské až do současnosti a jsou předmětem neutuchajícího zájmu odborníků i veřejnosti. Na rozdíl od nádherných církevních i světských objektů, které jsou výmluvným důkazem tvořivého ducha desítek generací stavitelů, architektů, sochařů, malířů, řezbářů, zlatníků a různých stavebních řemeslníků, byla fortifikační architektura pravým opakem. Její zbytky v ulici Na valech, na třídě Obránců míru, na Strahově, na Folimance a hradby na Vyšehradě nepůsobí žádnou dekorativností, spíše ohromují svou mohutností, těžkopádností a jednotvárností tvarů i stavební hmoty.

Mohutný pevnostní krunýř přes dvě století obepínal pražská města ze všech stran a překážel jejich přirozenému vývoji. Až v poslední čtvrtině 19. století začal ustupovat před prudkým stavebním rozmachem a posléze zmizel pod ulicemi, okrasnými sady, nebo i činžovními domy města. V nedávné době zápasili s jeho zbytky pod terénním povrchem například stavbaři trasy C metra od Těšnova až ke Karlovu.

V minulosti byla fortifikace důležitým článkem obranné organizace města, branné soustavy státu. Její existence ovlivňovala stavební vývoj města, život městského obyvatelstva, určovala hranice města a jeho vnější vzhled. Na hradbách se sváděly rozhodující boje o Prahu, které postihly české země v 17. a 18. století. Fortifikace byla tak významným činitelem, že ji nemůžeme opomenout při sledování různých aspektů dějinného vývoje Prahy. Je tedy dostatek důvodů pro to, abychom se vrátili k této problematice a pokusili se stručně odpovědět na otázky, kdy a proč byla fortifikace budována, jak vlastně vypadala, jakým způsobem a do kdy svoji funkci plnila.

Ve výkladu vycházíme z poměrně bohaté literatury o Praze, ze stavební projektové dokumentace uložené ve Státním ústředním archívu, ve Vojenském historickém archívu, v Archívu Pražského hradu, z dobových vedut a konečně i z dochovaných zbytků fortifikačních článků.

Začátek přestavby pražského opevnění spadá do období třicetileté války. Až do té doby obrana města spočívala v gótických hradebních zdech a věžích, které již v 16. a první polovině 17. století byly snadno bořeny těžkým dělostřelectvem a překonávány žoldnéřskými vojsky.

Vstup Švédska do třicetileté války a stálá hrozba vpádu jeho vojsk do Čech nutily habsburskou stranu, aby zajišťovala své pozice v centru českých zemí. Proto již od roku 1639 byly navršovány před gotickými hradbami zemní šance ve formě bastionů, které zesilovaly obranu města. V roce 1644 se zemský sněm usnesl na tom, že dá postavit kolem pražských měst takovou fortifikaci, která bude zaručovat jejich bezpečnost před útoky nepřítele. Na financování stavebních prací byla vyčleněna částka 10 000 zlatých ročně z výnosu nápojové daně.¹

Opevňovací práce probíhaly až do konce třicetileté války a v průběhu této doby bylo zřízeno kolem Malé Strany a Hradčan asi 24 a na obvodu Nového Města pražského 5–8 provizorních zemních bastionů. Tyto zemní šance však v roce 1648 Švédům nezabránily prolomit dělostřeleckou palbou hradby a prorazit si průchody do Nového Města. Jen díky houževnatosti obránců se je podařilo zadržet před hradbami města do doby, kdy boje ukončila zpráva o uzavření míru.

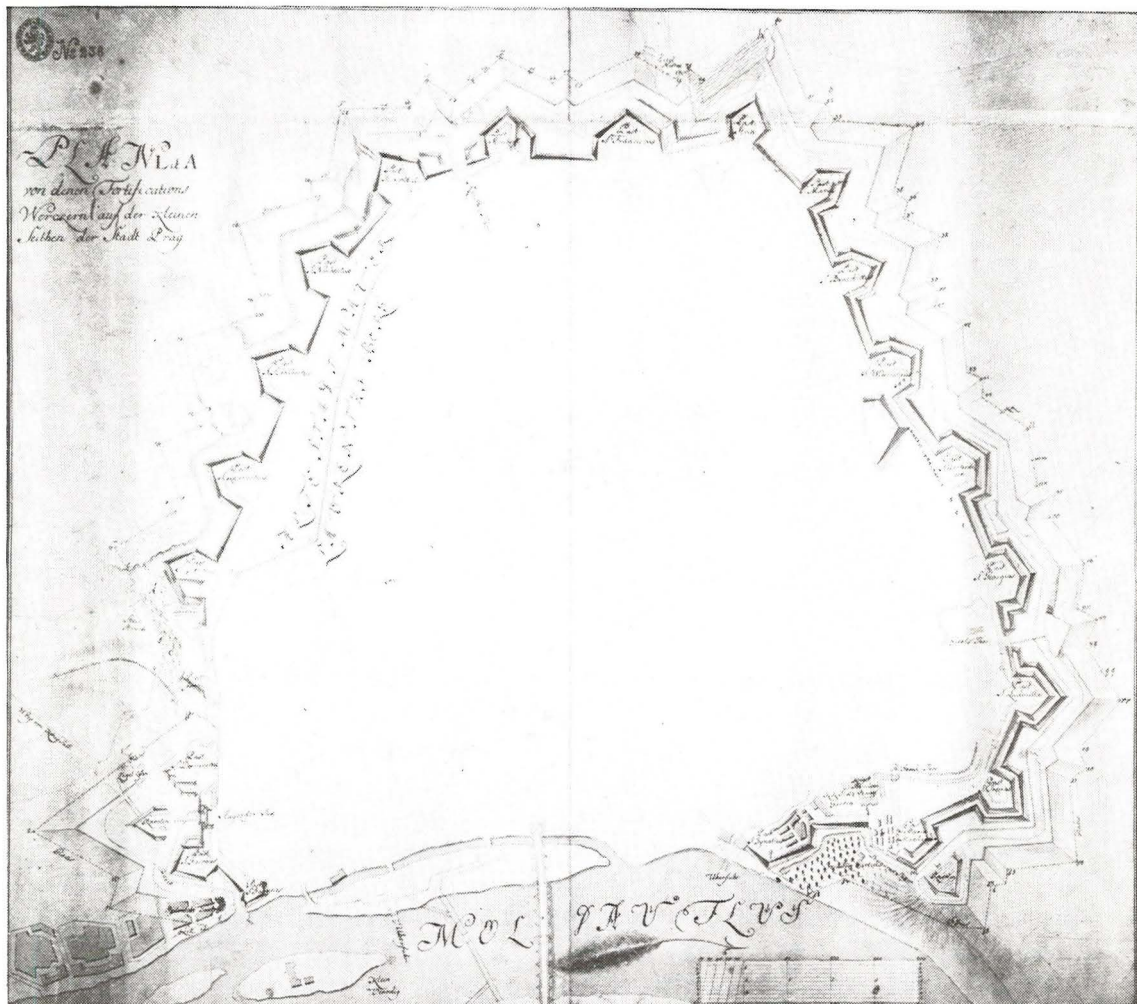
Teprve ve druhé polovině 17. století se rozvinula rozsáhlá přestavba Prahy na pevnost. Velká stavební akce souvisela s výstavbou ozbrojené moci a obranné soustavy habsburské monarchie, kterou teoreticky propočítával a prakticky uskutečňoval významný teoretik a vojevůdce generál Raimund Montecuccoli. Obranná soustava se postupně budovala výstavbou opěrných bodů ve formě pevností situovaných do strategických prostorů.

Jelikož ve druhé polovině 17. století ohrožovala monarchii zejména osmanská říše, byla hlavní pozornost věnována na zabezpečení Uher a alpských zemí. Obrana proti turecké expanzi se zesilovala výstavbou nových pevností a soustřeďováním vojsk zejména v Uhrách, kde panstvím Habsburků otrásal navíc odboj uherské šlechty.

Zemím koruny české, kromě Moravy, nehrozilo v této době přímé nebezpečí tureckých vpádů a ohrožení jejich severních hranic švédskými vojsky ve válce švédsko-polské nemělo dlouhého trvání. Možno tedy konstatovat, že vnější motivace pro budování pevností v Čechách nebyla tak silná jako v Uhrách nebo v alpských zemích. O přestavbě pražských měst na pevnost rozhodly spíše důvody vnitřní než vnější. Císař Ferdinand III. a jeho generálové měli totiž v čerstvé paměti pohnuté události v Praze z let 1618–1620, proto se rozhodli vybudovat v centru země baštu habsburského panství v Čechách.

Praha ležící uprostřed Čech měla z tohoto hlediska vynikající strategickou polohu. Sem se sbíhaly všechny důležité komunikace, jejichž východní i západní větve byly spojeny jediným mostem přes Vltavu. Kdo ovládal Prahu, mohl postupně rozšiřovat svoji moc na ostatní území Čech. To byly hlavní důvody, které přiměly císaře Ferdinanda III. k tomu, aby v roce 1653 prohlásil Prahu za pevnost. Současně byl pevností vyhlášen i Cheb, přes nějž vedly do Čech významné komunikace ze Saska, Bavorska a Durynska.

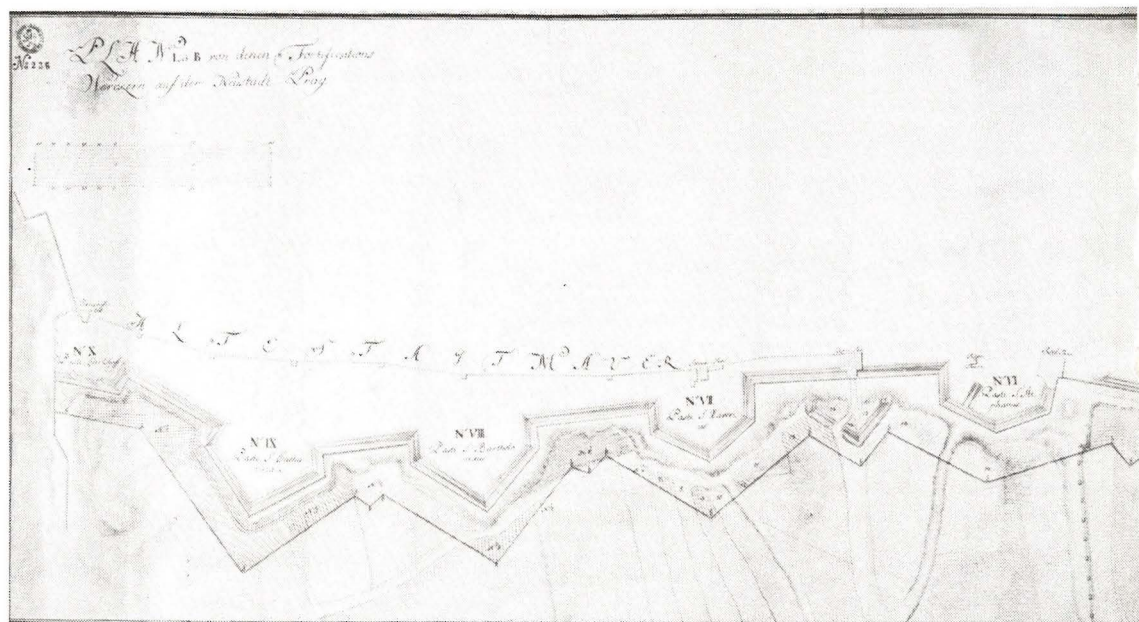
Praha byla přestavována v době, kdy ztratila svůj dřívější politický i ekonomický význam a stávala se vedle Vídně provinciálním městem. Ztráta společenské a politické důležitosti města po vleklé a ničivé válce neměla příznivý vliv na obnovu řemeslné výroby. Jestliže se měšťanstvo rozmáhalo jen pozvolna, dařilo se velmi dobře církevním a světským feudálům, válečným dobrodruhům, kteří si věrnými službami císaři na bojištích třicetileté války vysloužili přízeň vídeňského dvora a odměnou za prokázané služby získali statky zkonfisko-

Plán opevnění Malé Strany a Pražského hradu

vané české odbojné šlechtě a nekatolíkům. Vysoká šlechta, která držela ve svých rukou zemské úřady a hledala bezpečí uvnitř městských hradeb, si stavěla reprezentativní sídla v Praze. Katolická církev a zejména jezuitský řád také zbohatly pobělohorskými konfiskacemi, a tím získaly prostředky k výstavbě nádherných chrámů a honosných rezidencí. Slohovým výrazem moci katolické církve a bohaté šlechty se stalo baroko, které ojediněle pronikalo do Prahy již před třicetiletou válkou. Za těchto zvláštních podmínek se hospodářsky vyčerpaná a politicky málo významná Praha stala střediskem nevšedního stavebního ruchu. A tak v době, kdy se proměňovala v město nádherných barokních chrámů a paláců, vyrůstal po jejím obvodu mohutný obranný kruh, který jí vtiskl charakter pevnosti.

Pevnostní soustava se skládala z opevnění Malé Strany včetně Hradu, Nového Města

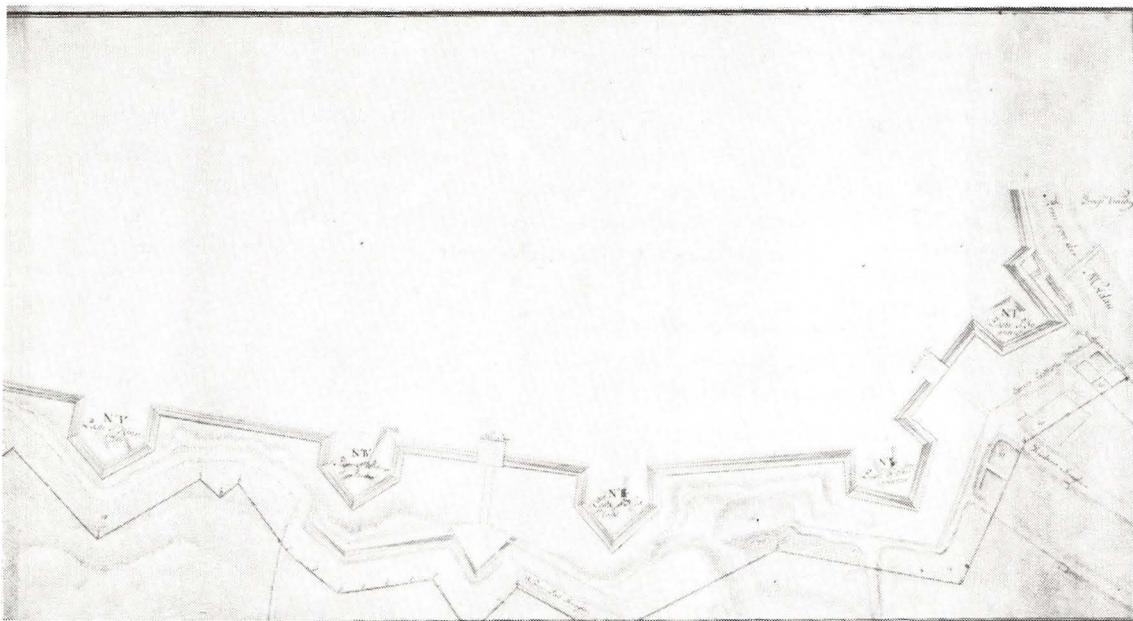

Plán opevnění Nového Města pražského

a citadely na Vyšehradě. Jelikož k Vyšehradu, kde se stavební práce rozvinuly již v roce 1653, vznikla kompletnější projektová dokumentace, všimneme si nejdříve jeho opevnění. Jaký vzhled a půdorys měla mít vyšehradská citadela v době zahájení výstavby, je možno alespoň přibližně vyvozovat z pohledu plukovníka Josefa Priamiho z Rouorat z téhož roku. Pro ujasnění způsobu opevňování Vyšehradu a Prahy má však daleko větší význam jeho zpráva z roku 1656,² v níž se zmiňuje o velkých nedostatkách v takticko-technických parametrech budované citadely. Velkou faktografickou hodnotu má zejména soubor plánů z roku 1678 s písemnou zprávou o tom, v jakém rozsahu provedl stavební práce stavitel Johann de Capauli.³

Citadela na Vyšehradě se skládala z fortifikačních článků, které v nejstarší projektové dokumentaci jsou nazývány následujícími termíny: základním článkem je pětiboká hradba vystupující špičkou do příkopu nebo předpolí, tzv. bollwerk, později bastion. Bastiony byly spojeny dlouhou rovnou hradbou zvanou cortin, cortina, courtine — kurtina. Bastion vystupuje z kurtin dvěma stranami, kterým se říkalo flanka, později flank — bok. Boky se pak lomí a sbíhají do špičky. Ve starších pramenech jsou označeny termínem facia, faciae, později face — líce. Samostatný pětiboký nebo trojúhelníkový objekt v příkopu před kurtinou se nazýval reuellin — ravelin. Hradba skládající se ze dvou polobastionů spojených kurtinou, která byla zpravidla předsunuta před základní pevnostní val, se nazývala hornwerk — rohová hradba.

Nyní se vrátíme ke zprávě plukovníka Josefa Priamiho, neboť obsahuje stručné zásady o stavbě pevností, které byly do určité míry aplikovány na pražské pevnostní soustavě. Josef

Priami zdůrazňoval, že při projektování pevnosti se má pečlivě zhodnotit terén, vytypovat pravděpodobný směr postupu nepřítele a podle toho projektovat obranné linie a stupeň odolnosti obranných zařízení. Při obraně bastionových fortifikací se zásadně uplatňovala kolektivní činnost obránců. Napadený nebo ohrožený bastion mohl být bráněn pouze ze sousedních bastionů nebo kurtin. Takový způsob obrany vyžadoval, aby bastiony byly projektovány ve vzájemné vzdálenosti účinného dostřelu ručních palných zbraní. Josef Priami uvádí nejmenší vzdálenost 600, maximální vzdálenost 1000 stop. Vystupující špičky bastionů nesmí být ani příliš ostré, ani příliš tupé, jejich hodnota se má pohybovat od 60 do 100 stupňů. Boky mají směřovat kolmo na kurtiny, to znamená, že s nimi mají uzavírat pravý úhel. Všechny pevnostní články a vzdálenosti musí mít adekvátní proporce.

Pevnostní komplex Vyšehradu má půdorys nepravidelného pětiúhelníka situovaného tak, aby fortifikační zařízení umocňovala obranné vlastnosti terénu. Obranný val má pilířovou konstrukci. Z čelné strany byl armován kamennou zdí, tzv. eskarpou, která byla na vnější straně vyzděna cihlami. Eskarpa byla u paty silná až 5 metrů a byla ukončena kordonem, na nějž navazoval 0,88 m vysoký zděný parapet. Hradby dosahovaly na některých místech až do 18,31 m. Pevnostním valem vedla komunikační galérie, ústící do vnějšího prostoru. Sloužila pro organizování výpadů obránců do předpolí v případě obléhání Prahy. Jelikož z východní strany byl přístup k citadele nejsnadnější, byla její obrana zesílena rohovou hradbou.

Desetitisíce krychlových sáhů navezené zeminy, kamene a cihel narovnaných do mohutných bastionů a kurtin daly Vyšehradu zcela nový vzhled.

Pevnostní krunýř po obvodu pražských měst vznikl ze zemního náspu navršeného

z výkopu širokých a hlubokých příkopů. Základem fortifikačního systému byly rovněž pětiboké bastiony spojené kurtinami v souvislou hradbu. Tvar zemního náspu držela eskarpová zeď vysoká až 8,85 m, obezděná z vnější strany cihlovým pláštěm. Vystupující úhly, zejména špičky bastionů, byly všude vyzděny pískovcovými kvádry. Eskarpovou zeď uzavíraly ve výšce 8–9 m nade dnem příkopu pískovcové desky, které tvořily kordon hradby, nad nímž byl zřízen asi 3 m vysoký zemní násep chránící obránce na hradbách. Na některých úsecích opevnění byl vybudován zděný parapet. Hřeben pevnostního valu dosahoval průměrné výšky 11–12 metrů nade dnem příkopu. Bastiony měly nepravidelný půdorys a vzhledem k členitosti terénu i různou velikost a různé délky boků a lící.

Malou Stranu a Hradčany obklopovalo 20, Nové Město pražské 11 bastionů. Byly očíslovány a pojmenovány podle blízkých sakrálních objektů, nebo jmény světců. Hradby začínaly na Malé Straně bastionem sv. Jana (bastion I, str. 161) pojmenovaném podle raně gotického kostela sv. Jana Na prádle. Západně od něho stál bastion sv. Jakuba (II). Na petřínském svahu se nacházel bastion sv. Dominika (III) a nad ním hradba zvaná platte form. Západně od této hradby stál bastion sv. Karla (IV), na něj navazoval bastion sv. Vavřince (V), sv. Vojtěcha (VI), sv. Norberta (VII) a bastion Špitálský (VIII). Po pravé straně Strahovské brány stál bastion Strahovský (IX) a odtud pevnostní val pokračoval směrem severovýchodním bastionem sv. Františka Borgii (X), na nějž navazovaly bastiony Kamenný (XI), Panny Marie (XII), sv. Benedikta (XIII), sv. Václava (XIV), Všech svatých (XV), sv. Jiří (XVI), sv. Ludmily (XVII), sv. Tomáše (XVIII) a sv. Marie Magdalény (XIX), který byl pojmenován podle stejnojmenné kaple z roku 1635. Malostranské hradby uzavíral bastion sv. Ignáce (XX), pojmenovaný podle kaple sv. Ignáce v Jezuitské zahradě. Podle kaple sv. Marie Pomocné, která stála v blízkosti Písecké brány, se říkalo opevnění na severní straně Hradu Mariánské hradby.

Novoměstskou fortifikaci (str. 162–163) otevíral bastion sv. Jana (XXI), dále bastion sv. Kryštofa (XXII), od něhož hradby směřovaly na jihozápad a pokračovaly bastionem sv. Mikuláše (XXIII), sv. Petra a Pavla (XXIV) a sv. Jindřicha (XXV), pojmenovanými podle blízkých kostelů. Pevnostní val dále pokračoval bastionem sv. Štěpána (XXVI), sv. Františka Xaverského (XXVII), sv. Bartoloměje (XXVIII) a sv. Kateřiny (XXIX). Obrana Karlova byla svěřena bastionu Karlovskému (XXX). Novoměstské hradby uzavíral bastion U Božích muk (XXXI). Poslední bastion novoměstského opevnění spojovala s Vyšehradem hradební zeď z doby Karla IV., která je na plánech označována číslem XXXII. Na některých starších plánech jsou bastiony novoměstského opevnění označeny čísly I–XI.

Na gotickou spojovací hradební zeď na Vyšehradě navazuje bastion sv. Bernarda (XXXIII), sv. Rocha (XXXIV), sv. Anežky (XXXV), sv. Ludmily (XXXVI) a nepravidelný bastion sv. Václava (XXXVII). Na severní straně stojí bastion sv. Leopolda (XXXVIII). Polobastiony rohové hradby jsou na některých plánech označeny čísly XXXIX a XL.

Konstrukce pevnostního valu nebyla všude stejná. S pozoruhodnou zvláštností se setkáváme v malostranské fortifikaci v úseku bastionů č. XII–XIX. Obrana severní strany Hradu

Předbraní s ravelinem u Újezdské brány

byla zajištěna dvojitým valem (fausse braye). Přední nižší val, jehož eskarpa byla vysoká kolem 5 metrů, byl ukončen hliněnou předprsní, jejíž hřeben dosahoval výšky kolem 9,40 m nade dnem příkopu. Vnitřní val byl podstatně vyšší, jeho hřeben dosahoval úrovně 13,50 m nade dnem příkopu. Bastiony III, IV, VIII a IX, navržené na svazích, neměly pravidelný půdorys ani stejnoměrnou výšku. Před jejich boky byly zřízeny na způsob teras tzv. platformy, jimiž se konstrukce hradeb přizpůsobovala výškovým terénním rozdílům. Na bastionech XXII–XXV novoměstské fortifikace byly zřízeny kavalíry (náspem kryté nástavby na bastionu, sloužící ke zvýšení pozic dělostřelectva), které poskytovaly obráncům lepší výhled a výstřel do předpolí. S nástavbou ve formě kavalírů se setkáváme na úseku hradeb bastionu sv. Václava a Všech svatých.

Další důležitou součástí fortifikace byl příkop. Jeho hloubka se pohybovala kolem 5 metrů. Na vnější straně byl příkop vyzděn tzv. kontreskarpou, která zabraňovala sesuvu půdy. Na vnější straně příkopu byla zpravidla zřizována tzv. krytá cesta (*der bedeckte Weg*) se shromaždišti. Od hřebene kryté cesty se zemní násep, zvaný glacis, mírně svažoval do předpolí.

V době výstavby pražské fortifikace se již běžně uplatňovaly při obraně pevných bodů také vnější hradby v příkopu, jako například raveliny, které podstatně prohlubovaly obranné pásmo. V pražském opevnění se setkáváme s ravelinem na Újezdě před kurtinou bastionu sv. Jakuba a sv. Dominika, kde tvořil opevněné předbrání (str. 161). Na některých plánech jsou zobrazeny raveliny také před kurtinou bastionu sv. Štěpána a sv. Františka Xaverského, sv. Mikuláše a sv. Petra a Pavla, kde rovněž zajišťovaly obranu městských bran (str. 162). Poněkud atypicky byl situován ravelin před bastionem sv. Marie Magdalény (str. 161) a na Vyšehradě před kurtinou bastionu sv. Leopolda a sv. Bernarda. Kurtina mezi bastionem sv. Norberta a Špitálským byla zajištěna hradbou zvanou kleště (*tenaille*), zřízenou rovněž v příkopu.

Důležitou součástí fortifikačního systému představovalo zabezpečení komunikačního spojení vnitřního města s blízkým i vzdálenějším okolím. Městské brány, které zprostředkovávaly toto spojení, byly zabudovány do hradeb, nejčastěji do kurtin, neboť prostor před nimi mohl být ostřelován ze dvou sousedních bastionů i z kurtiny. Do pražských měst se vstupovalo jedenácti branami.

Na Újezdě, v kurtině mezi bastionem sv. Jakuba a sv. Dominika stála Újezdská brána, postavená v letech 1693–1703. Říkalo se jí také Kartuzská, Košířská, Štřelcovská a Zbraslavská. Barokní brána sloužila svým účelům až do poloviny 19. století, kdy byla přestavěna.

Na západ do Říše se jezdívalo branou Strahovskou, nazývanou také Říšská. Když v roce 1653 byla stará Strahovská brána zastavěna do hradeb, budovala se v blízkosti strahovského kláštera, v kurtině mezi bastionem Špitálským a Strahovským, nová brána barokní. Její výstavba se protahovala až do roku 1723, podle některých autorů až do roku 1727.

Na severní straně Hradu se zachovala až do nynější doby brána Písecká, nazývaná také Bruskou nebo Karlovou branou, pojmenovanou podle císaře Karla VI. Svůj název Písecká nebo Bruská převzala od původní brány, kterou se vstupovalo do Menšího Města pražského a od pozdější brány Písecké z roku 1588, která se nacházela v ulici Pod Bruskou. Píseckou bránu stavěl architekt Giovanni Battista Alliprandi. Byla zabudována do kurtiny bastionu sv. Jiří a sv. Ludmily (str. 168). Od Písecké brány vedla komunikace do Drážďan, druhá trasa pak směrem na Rumburk.

V novoměstských hradbách bylo pět bran. Na poříčí stála Poříčská brána. Byla postavena na konci 17. století a zabudována do kurtiny bastionu sv. Jana a sv. Kryštofa. Říkalo se jí také Špitálská podle špitálu sv. Petra na Špitálském poli. Poříčskou bránou se jezdívalo přes Libeň do Mělníka, České Lípy a Rumburka, ale významnější trasa směřovala do Hradce Králové, Kladska a Vratislavi.

V severovýchodní části Vrchlického sadů stála Nová brána. Říkalo se jí také Horská, neboť tudy vedla cesta do Kutné Hory. Od nedalekého Šibeničního vrchu dostala další název

Stará brána Štáberská roku 1897 vykopaná a novější brána Štáberská.

— Šibeničná. Jelikož tímto směrem vedla cesta do Vídně, vyskytuje se i název Vídeňská brána. Nacházela se v kurtině mezi bastionem sv. Mikuláše a sv. Petra a Pavla. Byla postavena v šedesátých letech 17. století (str. 168).

Přístup na Koňský trh, dnešní Václavské náměstí, zprostředkovávala Koňská brána, postavená koncem 17. století. Byla zabudována do hradeb v levém boku bastionu sv. Štěpána, poněkud severněji od nynější budovy Národního muzea.

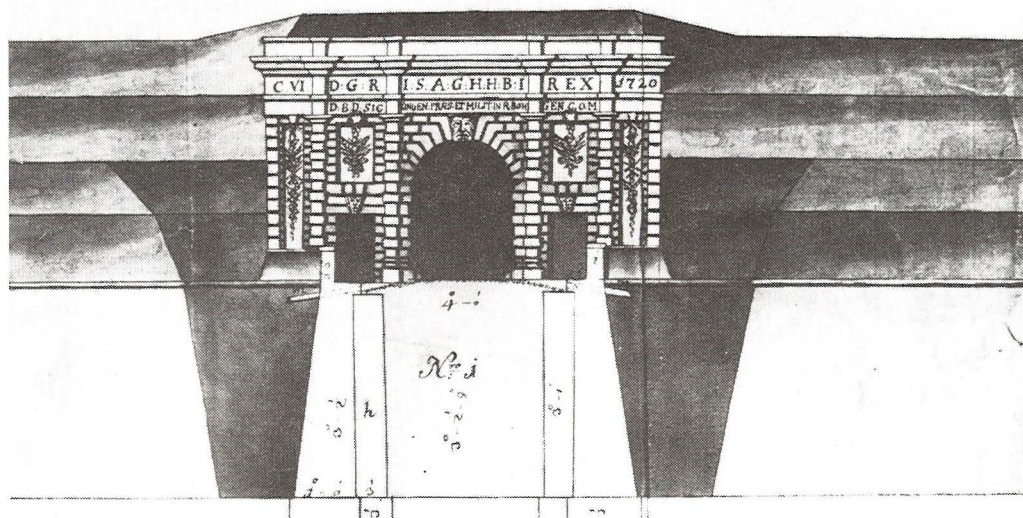
Do Ječné ulice se vstupovalo branou Sviňskou. Stála přibližně v prostoru křižovatky na náměstí I. P. Pavlova a sloužila až do roku 1694. Tehdy byla zazděna a proto se jí říkalo Slepá brána. Nahradila ji nová brána barokní, postavená na konci Žitné ulice, od níž dostala název Žitná. Byla zabudována do kurtiny bastionu sv. Štěpána a sv. Františka Xaverského (str. 169).

Na Vyšehrad se procházelo třemi branami. Do pevnosti se vstupovalo od jihovýchodu Tábořskou branou, která stojí do dnešní doby v kurtině rohové hradby. Byla postavena v padesátých letech 17. století. Od ní vedla cesta k barokní Leopoldově bráně z let 1653–1670, podle některých autorů až 1680. V pramenech se vyskytuje i název Francouzská brána. Stojí v kurtině mezi bastionem sv. Rocha a sv. Anežky. Od Leopoldovy brány vedla komunikace asi ve směru dnešní ulice V pevnosti k bráně severní, která se nacházela v pravém křídle kurtiny bastionu sv. Leopolda a sv. Bernarda. Touto jednoduchou branou, postavenou na způsob poterny, se chodívalo z vyšehradské citadely do vnitřního města.

Většina městských bran, kromě Tábořské, měla symetrickou dispozici s centrálním

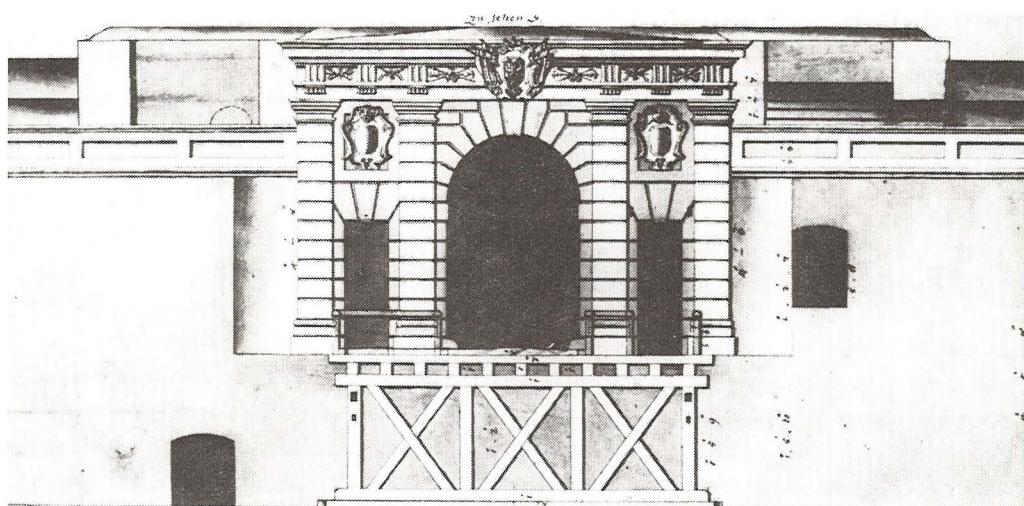
vjezdem pro povozy. Po jeho stranách byly fortny pro pěší chodce. Vjezd měl půlkruhovou klenbu nesenou pilíři. Z nich vystupovaly lizény, které nesly římsu, případně i architráv. Fasády měly jednoduchou bosážní dekoraci, volné plochy nad fortami a centrálním vjezdem byly vyplněny ozdobnými prvky.

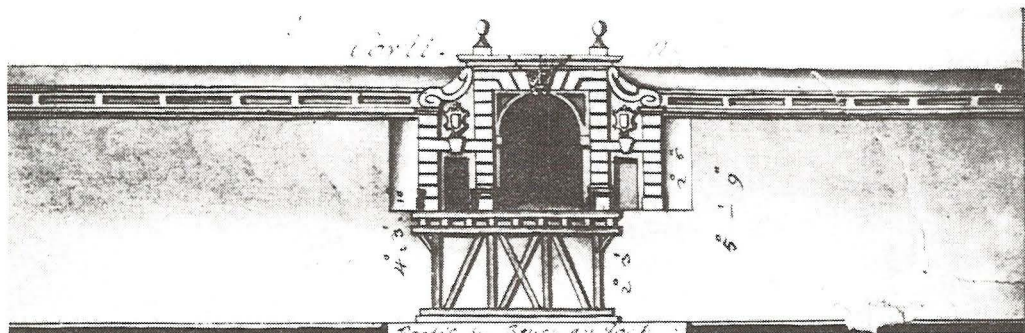
V průběhu výstavby pražské fortifikace vznikala projektová dokumentace, z níž možno

Písecká brána podle nákresu z r. 1765

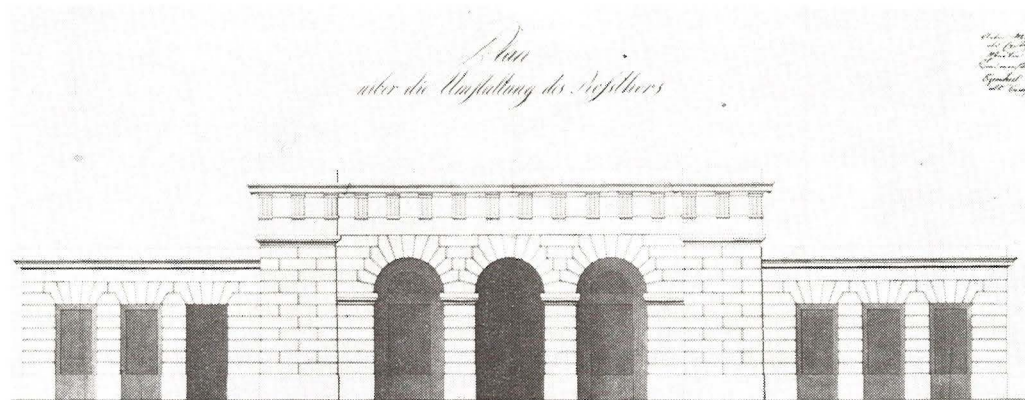
Nová brána

Žitná brána — vnější průčelí podle zobrazení z r. 1766

Koňská brána podle plánu přestavby z r. 1831

vysledovat stavebně taktické údaje o jednotlivých pevnostních člancích a zjistit i jména autorů. Nejsou však známy projekty, až na některé schematické situační plány, z počátečního období výstavby fortifikace, což ztěžuje zjišťování osob, které stály u zrodu pevnosti. Omezíme se proto na konstatování, že za tvůrce pražské fortifikace je v odborné literatuře považován generál Conti. Do způsobu opevňování pražských měst však podstatně zasáhl, jak jsme se již zmínili, plukovník Josef Priami z Rouorat, pán na Lišně a Bystřici.

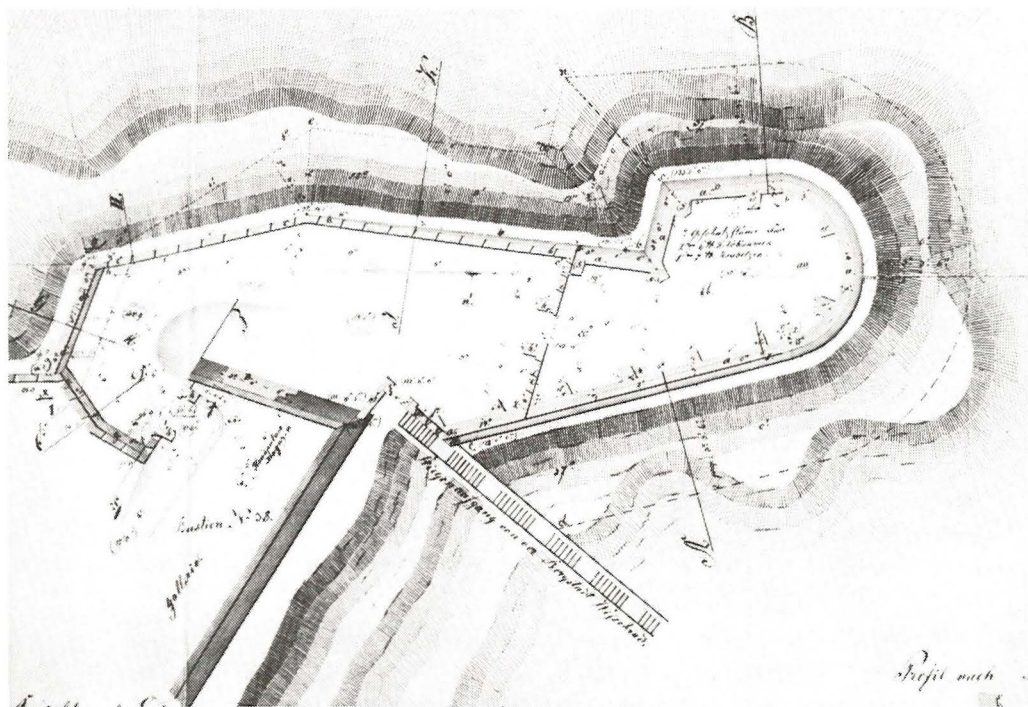
Řízení stavebních prací na větších úsecích bylo svěřeno zkušeným stavitelům a architektům, kteří se vyznamenali při jiných stavbách církevních nebo světských, jež vtiskovaly pražským městům novou barokní kompozici. V průběhu dlouhého období se při řízení stavebních prací vystříдалa řada významných stavitelů, jako například Giovanni (v pramelech často Johann) de Capauli, Giovanni Pieroni, Santino de Bossi, Carlo Lurago, Abraham Leuthner, Antonio Lurago, Jan Panetius a další.

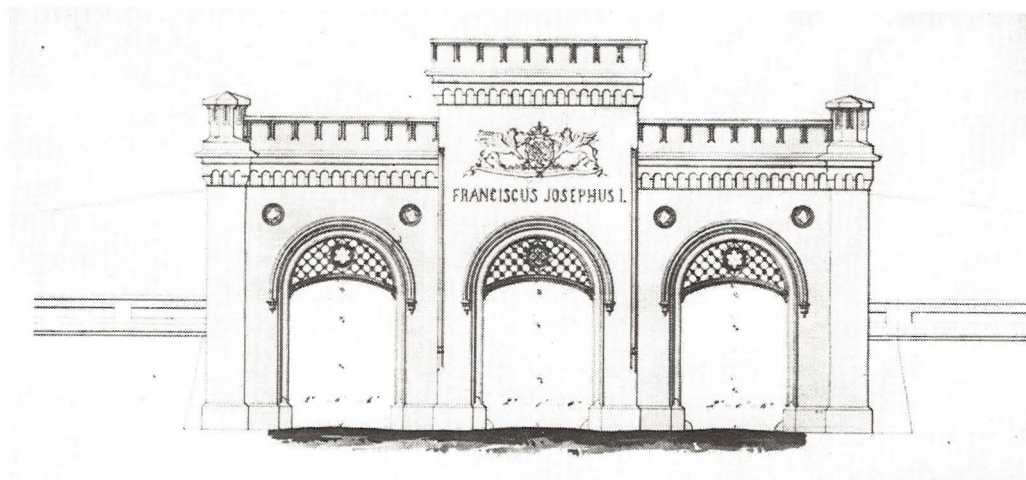
Vrchní dozor nad výstavbou fortifikace byl svěřen veliteli Prahy, jehož úkolem bylo kontrolovat dodržování plánů, což zajišťoval prostřednictvím předních fortifikačních stavitelů.

Náklady na opevňovací práce nehradila již pražská města, nýbrž český sněm, který každoročně schvaloval kromě jiných berní také částku 30 000 zlatých na opevňování Prahy a Chebu. Ze stavů byli jmenováni také komisaři, kteří dohlíželi na to, zda jsou vyčleněné finanční prostředky využívány na fortifikační účely. Teprve ve čtyřicátých letech 18. století převzala fortifikaci vojenská správa a bylo zřízeno lokální fortifikační ředitelství v čele s odborně školenými vojenskými inženýry.

Pod pojmem pevnost rozumíme nejen patřičným způsobem opevněnou lokalitu, nýbrž také vnitřní vybavení opevněného prostoru. K vybavení pevnosti patří například ubytovací objekty, zbrojnice, laboratoře pro výrobu střelného prachu, prachárny, proviantní sklady, strážnice a další vojenské objekty. Mezi nejvýznamnější se nepochybně řadila pražská zbrojnice, o jejíž výstavbě na Vyšehradě v sousedství chrámu sv. Petra a Pavla se jednalo ve dvorské válečné radě v roce 1654.⁴ Vycházelo se z toho, že Vyšehrad je bezpečným místem pro objekt sloužící k uskladňování zbrojního materiálu a střelného prachu. Stavební práce byly zahájeny v roce 1655,⁵ řídil je Johann de Capauli a po něm Carlo Lurago. Zbrojnice představovala jeden z největších objektů na Vyšehradě. Její obdélníkový půdorys s vnitřním nádvořím měřil 82 m na 29,40 m. Výška jednopatrové budovy se střechou dosahovala 14,70 m.⁶ Rozměrná symetrická budova měla dvě dlouhé nečleněné průjezdné haly s vjezdem ve

Redan postavený v letech 1849–1850 na Vyšehradě

Poříčská brána

východním a západním průčelí. Její vnitřní členění se odráželo i na vnějšku, v řídce rozložených oknech, ve strohé architektonické dekoraci. Nároží budovy byla zvýrazněna vysunutými rizality ve formě bastionů, které byly určeny k obraně objektu. Zbrojnice sloužila nejen k uskladňování zbrojního materiálu, ale v naléhavých případech i k ubytování vojsk soustředěných k obraně. Na plánech z roku 1844 je uváděna jako hlavní sklad polního zbrojního úřadu.

Západně od zbrojnice byl postaven zděný objekt obdélníkového půdorysu s pevným klenutým stropem, v němž byl instalován šrotovník pro drcení síry (Schrotthütte nebo Schwefelhütte).

Střelný prach byl přechováván ve čtyřech, respektive pěti skladech, z nichž většina byla umístěna v jihozápadním rohu citadely, na bastionech XXXVI a XXXVII. Jeden sklad byl kasematový, zapuštěný hluboko do pravého líce bastionu XXXVI. Byla to prostora dlouhá 37 m, široká 5,85 m, vysoká 2,87 m a ukončena mírně zaklenutým stropem,⁷ který byl chráněn silnou vrstvou země. Ostatní sklady byly povrchové. Největší z nich byl postaven na levém líci bastionu XXXVI. Pro též účel byl využíván zděný objekt ve špičce bastionu XXXVII a někdy také rotunda sv. Martina.⁸ Potraviny byly uloženy ve stálém kasematním proviantním skladu v levém líci bastionu XXXIII.

Současně s výstavbou fortifikace probíhala i výstavba kasáren. První vznikla v roce 1683 na Brusce a v roce 1707 se budovala další na Újezdě, na úpatí Petřína.

Po sedmdesáti letech výstavby byla fortifikace zhruba dokončena a již tehdy, ve dvacátých letech 18. století, byla zastaralá. Její nízká stavební i taktická úroveň se projevila zejména ve válkách o dědictví habsburské a za sedmileté války. Nemáme na mysli jen skutečnost, že bylo její opevnění pro nepřítele poměrně slabou překážkou při dobývání Prahy, neboť schopnost vzdorovat nepříteli závisela nejen od takticko-technických parametrů pevnosti, ale zejména od početnosti posádky, vyzbrojení obránců a jejich morálního stavu. Fortifikace však

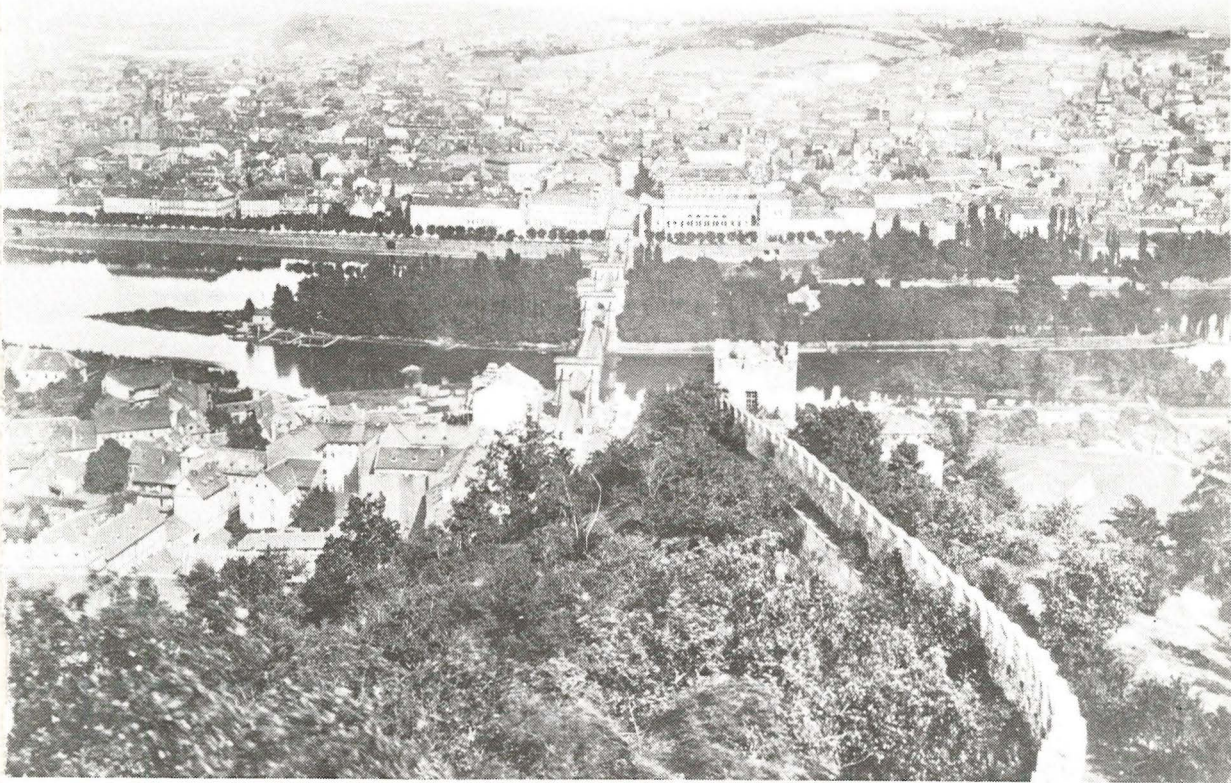
nechránila pražská města ani před dělostřeleckým bombardováním z okolních návrší. Bez náležitého opevnění Vítkova, Šibeničního vrchu, Královských Vinohrad, Střešovic a Letné nemohla být pevnostní soustava úplná a svoji obrannou funkci nebyla schopna spolehlivě plnit.

Ve válkách o habsburské dědictví a v sedmileté válce se dále ukázalo, že obranný systém severních oblastí monarchie, spočívající na opevněné Praze a Chebu, je velmi nedokonalý. Dálkových komunikací z Lince, Chebu, Drážďan, Žitavy, Vratislavi a Kladska, nezajištěných opěrnými body, využil nepřítel k tažením do středu Čech, odkud pak mohl rozvinout válečné operace i proti rakouským zemím na Dunaji.

Tato draze zaplacená zkušenost nabádala vojenské odborníky k budování nového obranného systému v Čechách, který by byl schopný zadržet pruskou expanzi namířenou proti Polsku a severním oblastem habsburské monarchie. Nejdříve se začala stavět pevnost Hradec Králové, jejímž úkolem bylo kontrolovat horní tok Labe a cesty vedoucí do středu Čech ze Slezska a Kladska. Později po delších diskusích a jednáních se přistoupilo k budování pevnosti Terezín, která měla kontrolovat vodní i suchou cestu vedoucí z Drážďan do Prahy. Pevnost byla postavena v letech 1780–1791. Současně probíhala stavba pevnosti Josefov nedaleko Jaroměře, která měla nahradit skrovnou strategickou hodnotu Hradce Králové.

V době, kdy těžiště obrany bylo vysunuto blíže k hranicím a koncentrováno na hlavní komunikace širšího dosahu, význam pražské fortifikace poněkud klesal. Nicméně i nadále se počítalo s Prahou jako s důležitým článkem obranného systému Čech a monarchie. Již v letech, kdy pruské nebezpečí pro české země opět potvrdila válka o dědictví bavorské a kdy probíhalo intenzivní jednání o budování Terezína a Josefova, byl vyslán do Prahy plukovník Karel Steinmetz, vojenský inženýr, aby vypracoval projektovou dokumentaci pro zdokonalení pražského opevnění. Pod jeho vedením byly všechny fortifikační objekty znova proměřeny, bylo provedeno výškové měření pražské lokality a byla zhotovena snad nejbohatší a nejpodrobnější dokumentace opevnění, v níž jsou všechny délkové i výškové hodnoty uvedeny ve fortifikační míře. Jejím základem byl fortifikační sáh (1,95 m), který měl 6 stop, přičemž stopa měřila 32,5 cm. Ta se dále dělila na 12 palců (hodnota palce 2,7 cm). Stavební činnost se tehdy ovšem příliš nerozvinula, neboť nebezpečí pruského postupu do země pominulo náhlým ukončením války. V letech 1778–1779 se počítalo se zřízením zemních šancí na Letné. Steinmetzův projekt na dobudování a modernizaci pevnostní soustavy Prahy včetně Vyšehradu tedy nebyl realizován. To konečně potvrzuje i zpráva z roku 1809, v níž se píše, že „Die Festung Wischehrad ist zwar geschlossen aber überhaupt noch sehr unvollständig, kurz, nicht ausgebaut“.⁹

Teprve úspěchy francouzských vojsk v době napoleonských válek přiměly centrální vojenské instituce k tomu, aby věnovaly více pozornosti obranným zařízením Prahy, nacházejícím se v chatrném stavu. Stavební činnost na pražských opevněních vyvrcholila v roce 1809, v době rakousko-francouzské války. Smyslem stavebních prací bylo zvýšit obranyschopnost pevnostních zařízení. Předně byly uzavřeny nefunkční průchody. Tehdy zazdili Leopoldovu bránu na Vyšehradě a otvor v kurtině bastionu XXXVIII–XXXIII, určený pro výstavbu nové brány. Ravelin před Tábořskou branou byl rozšířen a zdokonalen,

Hladová zeď na Petříně – pohled na Prahu

upravovaly se příkopy, shromaždiště před špičkou bastionu XXXVIII bylo přestavěno tak, aby mohlo pojmout i děla pro podélné ostřelování celého západního svahu nad Vltavou.¹⁰ Stavebně upraven byl i pravý bok bastionu XXXVI, kde se počítalo s postavením silné dělostřelecké baterie, určené k obraně silnice na levém břehu Vltavy, vedoucí ze Zbraslavi do Prahy. Byly provedeny rozsáhlé terénní úpravy, zejména na úseku opevnění od bastionu XXXIII po bastion XXXV a na levém křídle rohové hradby. Tato místa byla přizpůsobena i pro postavení dělostřeleckých baterií, které měly zajišťovat obranu Nuselského údolí. Poterny rohové hradby byly zajištěny předsunutými zemními valy půlkruhového půdorysu, tzv. tamboury.

Velmi důležitou změnou, kterou můžeme pozorovat v tomto období také na vývoji vyšehradské citadely, bylo rozšiřování obranného pásma předsunutými obrannými zařízeními. Cílem těchto prvků bylo rozvinout obranné linie, zadržet nepřítele ve větší vzdálenosti od pevnostních valů a ztěžovat mu přístup k hradbám. Takové prohloubení obranného pásma vyžadovala pankrácká planina. Východně od bastionů rohové hradby ve vzdálenosti kolem 260 m byly navrženy dvě reduty a jeden šíp (flèche), které měly zajišťovat obranu předpolí pevnosti a z nichž bylo možno ovládat roklí, směřující z Podolí k Pankráci. Tyto objekty, na

lících a bocích opatřené palisádami a obklopené příkopy, byly postaveny jako samostatné obranné body.

Menší fortifikační práce se prováděly na pražských hradbách i v následujících letech. Například v letech 1831–1832 podle projektu Petra Nobileho byla přestavěna Koňská brána, která tím získala reprezentativní průčelí (str. 169). Podle nařízení hlavního ženíjního úřadu (Genie Hauptamt) z roku 1835 byly upraveny novoměstské fortifikace, což stálo kolem 19 713 zlatých. V letech 1841–1842 budovala vojenská správa na Vyšehradě novou silnici, dnešní ulice V pevnosti, jež vcházela do Nového Města v kurtině bastionu XXXVIII–XXXIII Novou branou, postavenou v téže době. Současně probíhaly zemní práce na povrchové úpravě bastionů a kurtin téměř po celém obvodu vyšehradské fortifikace.

Revoluční události roku 1848 daly podnět k posledním nejrozsáhlejší stavebním úpravám pražské fortifikace, jejichž smyslem bylo přizpůsobit pevnostní objekty pro boj armády s bouřícím se obyvatelstvem, jakož i zabezpečit vojenské posádky, zbrojnice a muniční depa před možnými útoky ze strany povstalců. Na plánu přestavby strahovských opevnění se píše: „Der Antrag zu dem Bau dieses Depots grundet sich auf dem Kommissions Protokoll vom 11. Jänner 1849, welches in Folge hohen Anordnung zur Ausmittlung der geeigneten Punkten behufts Inzaum Haltung einer meuterischen Bevölkerung“ . . .¹¹ Vzhledem k tomu, že zbrojní sklady a dělostřelecká postavení, odkud dal Windischgrätz bombardovat Prahu v revolučních červnových dnech roku 1848, nebyla dostatečně zajištěna proti možnému útoku ze strany povstalců, vydalo ministerstvo války ve Vídni dne 17. dubna 1849 reskript k přestavbě opevnění z hlediska vnitřních revolučních bojů. Již před vydáním tohoto reskriptu byla vytvořena komise, která v lednu roku 1849 vytypovala tři nejvhodnější pozice pro dělostřelecká postavení namířená proti vnitřnímu městu. Podle protokolu této komise z 11. ledna 1849 byly pro tento účel určeny tyto body: Petřín k ohrožování Nového Města (. . . „militärische Position am Laurenziberge zur Verstärkung und Bedrohung der oberen Neustadt für notwendig anerkannt“ . . .)¹², bastion XIX k ostřelování města na pravém břehu Vltavy (. . . „von wo aus die an rechten Moldau Ufer gelegenen Stadtteile bedroht werden könne“ . . .)¹³, na Vyšehradě, odkud mohla být dělostřeleckou palbou ovládána Vltava a Podskalí (. . . „zu Bestreichung der Moldau, des Stadtteiles Podskal und des westlichen Bergabhanges mit Geschützfeuer beantragt“ . . .)¹⁴. Současně se nařizovalo, aby tyto pozice byly přizpůsobeny k samostatné obraně a aby byly důsledně zabezpečeny proti útoku z města (. . . „zur selbstständigen Verteidigung hergerichtet werden müsse, um gegen einen Handstreich gesichert sein“ . . .)¹⁵.

Fortifikační ředitelství v Praze neotálelo s uskutečněním nařízení ministerstva války. K nejrozsáhlejší přestavbě opevnění došlo na Petříně. Celý prostor od bastionu IV po bastion VIII mezi gotickými hradbami a bastionovou fortifikací byl uzavřen. V tomto tzv. zwingeru byly postaveny muniční sklady, strážnice a ubytovna pro stálou vojenskou posádku. Na levém boku bastionu IV byla zřízena palebná postavení pro šest děl zaměřených na Nové Město.¹⁶ U středověké hradební zdi byly vybudovány tzv. tamboury – polokulaté věže – místo pro střelce z ručních palných zbraní. Stavební náklady představují 34 730 zlatých.

S podobným cílem byl přestavěn bastion XIX, jehož hrdlo uzavřela silná zeď, která měla

chránit posádku před možným útokem povstalců. Zeď na jižní straně byla také zvýšena a opatřena střelnými. Bastion byl poněkud rozšířen a získaný prostor byl přizpůsoben pro dělostřelecká postavení. V případě potřeby bylo možno na něj postavit 18 děl a 4 moždíře, jejichž hlavně směřovaly na Staré a Nové Město. V areálu bastionu byl vybudován sklad střelného prachu a strážnice pro ubytování 44 mužů stálé posádky. Stavební náklady dosáhly částky 22 247 zlatých.

Pro ostřelování blízkého okolí Vyšehradu byl zvolen prostor před špičkou bastionu XXXVIII. Do volného prostoru byl přistavěn redan (str. 170), který uzavíral vstup do pevnosti ze severozápadu a z něhož bylo možno ovládat dělostřeleckou palbou Podskalí, Vltavu a přiléhající část Nového Města. Na redanu bylo zřízeno jedno palebné postavení pro moždíř a dvě pro děla, v hradební zdi nad západním srázem pak dvě dělostřelecká postavení se střelnými namířenými do předpolí redanu s cílem zabezpečit jej před případným útokem z města. Obvodní zeď – eskarpa redanu – byla vysoká 3,90 m, silná 0,97 m. Vnitřní plocha byla vyplněna zeminou a dělostřelecká postavení byla chráněna zděnou předprsní. Náklady na výstavbu redanu činily 6848 zlatých. V letech 1849–1850 nabyl tedy Vyšehrad podoby, jak ji můžeme vidět ještě dnes, odmyslíme-li si regulační úpravy na hradbách a představíme-li si zbrojnici, která ve dvacátých letech tohoto století shořela, a další již zaniklé menší objekty a zařízení, která byla odstraněna.

Kromě této přestavby ve třetí čtvrtině 19. století se pracovalo i na jiných úsecích fortifikace. Na mnoha místech byly postaveny nebo opraveny strážnice. V letech 1858–1859 vyrostla pod vedením stavitele Ludvíka Tschepera nová Poříčská brána (str. 171) a v roce 1862 Újezdská brána.

Jak je vidět, budovala se pražská fortifikace až do poloviny 19. století a hlavní město Čech plnilo v systému obrany monarchie funkci pevnosti, jak o tom svědčí i prameny, v nichž Praha figuruje jako *Hauptstadt und Festung Prag*.

Krátce po dokončení posledních prací se přistoupilo k jejich postupné likvidaci. Po válce prusko-rakouské se totiž ukázalo, že pevnosti i opevněná města náhle ztrácejí na svém strategickém a taktickém významu. Kromě toho prudký rozvoj průmyslu ve druhé polovině 19. století vyžadoval i růst města, pro které již nestačil vnitřní prostor. Vně obranného pásma vznikala nová předměstí, pro něž fortifikace neměla žádný význam, naopak, překážela jak rozvoji města, tak i narůstající dopravě. Proto v roce 1866 bylo městu povoleno postupně odkupovat od vojenského eráru pevnostní pásmo s podmínkou, že v případě nutnosti zřídí nové vhodné opevnění, bude-li k tomu vyzváno. Jednání mezi městským magistrátem a vojenskou správou probíhala až do roku 1874. Na základě smlouvy byl městu odevzdán v roce 1875 fortifikační úsek od Vltavy k Slepé bráně, v roce 1887 od Slepé brány ke Karlovu, v roce 1901 malostranské opevnění a v roce 1911 Vyšehrad. V letech 1875–1911 byla zlikvidována většina hradeb i městských bran.

POZNÁMKY

- ¹ Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, SM – F 110/3/5, 61.
- ² SÚA Praha, SM – F 110/2/2, 227–230.
- ³ SÚA Praha, SM – F 110/3/4.
- ⁴ SÚA Praha, SM – F 110/3/10, 150.
- ⁵ Archiv Pražského hradu, Dvorní stavební úřad (HBA) č. i. 2222.
- ⁶ Vojenský historický archiv (VHA) Praha, ženijní ředitelství (GD) Praha.
- ⁷ VHA Praha, GD Praha, kasten III, fach 1, fascikel 2, n. 45 b.
- ⁸ VHA Praha, GD Praha, kasten III, fach 1, fascikel 2, n. 41 c.
- ⁹ VHA Praha, GD Praha, spis neevidovaný (Litt. P. Prag, arch. 28). (Pevnost Vyšehrad je sice uzavřena, ale zdaleka ještě neúplná, krátce, nedostavěná).
- ¹⁰ VHA Praha, GD Praha, spis neevidovaný (Litt. P. Prag, arch. 28).
- ¹¹ VHA Praha, GD Praha, kasten III, fach 6, fascikel 1, n. 5. (Návrh ke stavbě tohoto skladu je dán úředním protokolem z 11. ledna 1849, který podle nejvyššího nařízení vytyčuje nejvhodnější body, odkud možno držet na uzdě bouřící se obyvatelstvo).
- ¹² VHA Praha, GD Praha, kasten III, fach 2, fascikel 1, n. 40. (. . . bylo uznáno za nutné zesílit vojenskou pozici na Petříně k ohrožování Nového Města . . .).
- ¹³ VHA Praha, GD Praha, kasten III, fach 1, fascikel 1. (. . . odkud mohou být ohrožovány části města na pravém břehu Vltavy . . .).
- ¹⁴ VHA Praha, GD Praha, kasten III, fach 1, fascikel 2, n. 44 a. (. . . navrženém k ostřelování Vltavy, části města Podskalí a západního svahu Vyšehradu dělostřelectvem . . .).
- ¹⁵ (. . . mají být zařízeny k samostatné obraně a proti náhlému přepadení . . .).
- ¹⁶ VHA Praha, GD Praha, kasten III, fach 2, fascikel 1, n. 40.